

COĞRAFYANIN KISA BİR TARİHİ¹

A Brief History of Geography

David LIVINGSTONE

Çevirenler: Nuri YAVAN² & Ceyda KURTAR ANLI³

Özet: Bu çalışmanın orijinalinde özet bulunmamaktadır.

Abstract: There is no abstract in the original paper.

1. GİRİŞ: 10 FARKLI COĞRAFİ GELENEK⁴

Coğrafya farklı kişiler için farklı şeyler olarak anlaşılmıştır ve hala da böyle anlaşılmaktadır. Bazıları için coğrafya, uzak yerlerin görüntülerini ve cesur kâşiflerin daha önce hiç kimsenin gitmediği yerlere gitmesini çağırıştırır. Diğerleri için, coğrafyacı en uzun ırmak, en yüksek dağ, en büyük şehir ve bunun gibi şeyleri bilen bir nevi konuşan atlas gibi televizyondaki bilgi yarışmaları için çok değerli ansiklopedik bilgilere sahip olan ancak başka şeyler için pek de işe yaramayan/kullanışlı olmayan bilgiye sahip kişi olarak bilinir. Bazıları için ise coğrafya, halen harita çizmek ve dünya küreleri yapmakla ilgilenen bir alandır, hani eskiden beri hep söylenir ya coğrafyanın konusu haritalar, tarihin konusu ise adamlardır. Çok büyük bir olasılıkla günümüz profesyonel coğrafyacıları, disiplinlerini tanımlayan tüm bu basmakalıp düşünceleri reddederler ve coğrafyanın tam olarak ne olduğu konusunda kendi açıklamalarını ortaya koyarlar.

Bu birbirinden apayrı iddiaları bir karara bağlamak niyetinde değilim. Bunların tümü ve hiç şüphe yok ki diğer pek çoğu coğrafyanın bir dereceye kadar ya da belli bir aşaması ve dönemi için geçerli yorumlardır. Ancak bu çalışmada benim amacım herhangi bir tanımlı savunmaya kalkmadan, geçmişten günümüze insanların coğrafyadan ne anladıklarına (coğrafyayı nasıl tanımladıklarına) bakmak ve böylece “coğrafi geleneğin” evrimini izlemektir. Dolayısıyla bu çalışmada birçok coğrafya tarihçisinin yaptığı gibi coğrafyanın herhangi bir özel tanımını ve/veya yaklaşımını savunma arzusunda değilim. Aksine geçmişten bugüne çağlar boyunca insanların coğrafyayı nasıl farklı biçimlerde düşündüklerini göz önünde bulundurmaya çalışacağım.

Bu amacı gerçekleştirmek için, coğrafyanın ilgilendiği ve pratik ettiğini saptadığım 10 farklı söylemin/tezin - tercihen diyalog da denebilir – olduğunu belirtmek gerekir. Bu 10 maddelik söylem/tez veya diyalog listesi tümüyle kapsayıcı değildir; olmak zorunda da değildir. Burada benim birinci temel argümanım, toplum değiştikçe coğrafyanın da değiştiği dolayısıyla coğrafyadaki değişimlerin toplumsal değişimler olduğudur. İkinci temel argümanım ise, coğrafyacıların ait olduğu geleneği anlamının en iyi yolunun, coğrafyanın pratik edildiği farklı sosyal ve entelektüel çevreler içinde ele alınmasıdır. Şüphesiz, makale boyunca ele alacağımız konulardan bazıları modern gözlere biraz tuhaf, egzotik hatta acayip gelebilir ancak eğer geçmişteki coğrafyayı ciddiyetle anlamak ve öğrenmek istiyorsak, onları 21. yüzyılın yargılarına maruz bırakmadan “o zamanki yapısı ve bağlamı içinde” ele almalıyız.

¹ Çalışmanın orijinal künyesi: David N. Livingstone (2003) “A Brief History of Geography”, A. Rogers ve H. A. Viles, (Eds.). *The Student’s Companion to Geography* içinde, 275-283, 2. Baskı, London: Blackwell.

² Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 418 nolu oda, 06100, Sıhhiye, Ankara, TÜRKİYE., nuri.yavan@ankara.edu.tr

³ Sorumlu Yazar: Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 421 nolu oda, 06100, Sıhhiye/Ankara, TÜRKİYE., ckurtar@ankara.edu.tr

⁴ Makale boyunca tüm başlıklarda yer alan ve italik olarak yazılan “alt/ikincil başlıklar” orijinal çalışmada yoktur, makaleye çevirmenler tarafından eklenmiştir. (Çevirenlerin Notu)

2. DÜNYANIN SONUNA KADAR: BİR KEŞİF OLARAK COĞRAFYA

Çoğu bilimin tarihi gibi coğrafyanın tarihi de Thales, Anaksimandros, Herodot, Strabon, Ptoleme (Batlamyus) ve diğer birçok filozof ve bilimcinin yaşadığı Yunan ve Roma dünyasına kadar geri gider. Yunan-Roma döneminde belirtilen filozof ve bilimcilerin coğrafyaya katkısı genellikle matematiksel nitelikte olmuş ve bunlar coğrafi teorinin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Fakat coğrafya bilimine Dünyanın ilk elden gözlenmesi suretiyle kazanılan bilgiler yoluyla ilk katkıyı sağlayanlar İbn-i Batuta ve İbn-i Haldun gibi Müslüman seyyah-bilimcilerin keşifleri ile İskandinav, Çinli ve Ortaçağ Hıristiyan maceracı denizcilerin seferleridir. Nihayetinde 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalı kâşifler daha önceden varolan bölük pörçük coğrafi bilgileri derleyerek yerküre hakkında az çok tutarlı bir coğrafi bilgi yapısı oluşturmuşlardır.

Keşif seferlerinin Batıda bilimin gelişimine *sözüm ona* hayati derecede önemli katkı sağladığı ileri sürülmektedir. Örneğin keşifleri yapan bu denizcilerin çoğu antik dünyadan miras kalan Rönesans kavramlarının doğruluğunu kendilerinin dünyanın farklı yerlerini yaptıkları seyahatlerle âdetâ yeryüzü ölçeğinde deneyleyerek sınadıklarını düşünmektedir. Tabii ki bu denizci kâşiflerin hepsinin kendisini ilk bilim adamları olarak gördükleri söylenemez. Nitekim çoğunun amacı, sadece egzotik krallıkların bilinmeyen keşfedilmemiş zenginliklerine sahip olmak veya yüksek denizlerde macera yaşamak arzusu idi. Ancak bu denizciler farklı yerlerden topladıkları bilgileri biraraya getirerek, güney yarımkürede insanların yaşadıklarını, Aristoteles'in sınıflandırmasında yer almayan bitki ve hayvan çeşitlerinin bulunduğunu ispatlayarak o günün bilimsel otoritelerine karşı çıkmaya yardımcı oldular. Bunların yanı sıra, denizcilik alanında elde edilen deneyimler iki konuda ciddi bir ihtiyacı gündeme getirdi. Bunlardan ilki, bir geminin denizdeki pozisyonunu belirlemek için gerekli olan ileri düzeyde teknolojik ve bilimsel bilgiye gereksinim duyulması iken, diğeri ve daha da önemlisi geminin güvenli bir şekilde gittiği yerden geri dönmesini mümkün kılacak portolan tarzı haritaların yapılmasıydı. Bu ihtiyaçlara binaen 15. yüzyılın ilk yarısında Denizci Prens Henry Sagres'te denizcilik enstitüsünü kurdu ve burada kartografiya, astronomi ve deniz araçları uzmanlarını bir araya getirerek Batı biliminin gelişmesinde çok önemli bir ilk adım olarak görülen şeyi gerçekleştirdi. Gerçekten de Diego Cao, Bartolomeu Dias, Vasco De Gama, John Cabot, Kristof Kolomb, Francis Droke ve Ferninand Macellan gibi burada sadece birkaçının adını zikrettiğimiz denizci kâşiflerin hepsi modern coğrafyanın ilk yıllıklarında 1410 yılında yeniden basılan Ptoleme'nin *Coğrafya* adlı eseri kadar önemli bir yer kaplarlar.

Kuşkusuz coğrafyanın keşiflerle meşgul olması 15. yüzyılda son bulmamıştır. Rönesans keşifleri daha sonraki yüzyıllarda da yeryüzünün coğrafi bilgisini genişleterek devam etmiştir. Nitekim 18. yüzyılda James Cooke ve Joseph Banks'in Güney Pasifik seyahatleri ile 19. yüzyılda Charles Darwin ve Thomas Henry Huxley gibi bazı doğa bilimcilerin yaptığı keşif seferleri özellikle vurgulanması gereken seyahatlerden sadece bir kaçıdır. Fakat bu konuda esas vurgulanması gereken nokta, Alexander von Humbolt, Henry Walter Bates ve Alfred Russel Wallace gibi öncü kişilerin Uzak Doğu ve Güney Amerika'ya yaptıkları keşiflerin daha öncekiler gibi denizcilik amaçlı değil bilimsel amaçlı olması ve böylelikle seyahatlerin bilimin amacına hizmet edecek şekilde organize edilmeye başlanmasıdır. Nitekim İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu (Royal Geographical Society), 1837-1901 arasını kapsayan Viktorya döneminde deniz aşırı keşiflerde oldukça ilerleme kaydetmiş ve bugün bile bu türden bilimsel keşif seyahatlerini desteklemeye devam etmektedir. Bunlara ek olarak coğrafyacılar diğer bağlamlarda da keşif dilini kullanmayı sürdürmüştür: Kentsel karmaşayı keşfetme, etnik gettoları keşfetme ve başka türden 'tehditkar' alanları keşfetme gibi. Sonuç olarak, "keşif" sözcüğünün *coğrafi geleneğin* belirli bir yönünün ruhunu taşıdığını ve bunu sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu konuda benim argümanım oldukça basit: Coğrafya her zaman keşif içgüdüsüyle yakından ilişkili olarak yapılan bir pratik olagelmıştır.

3. COĞRAFYA BÜYÜDÜR!: ASTROLOJİK BİR GELENEK OLARAK COĞRAFYA

Yeni coğrafi bilginin kabul görmüş bilimsel geleneğe meydan okuduğu zaman da bile, coğrafya bilimi halen uzun yıllardır inanılan bilgilerin doğrulanmasını sürdüren bir yaklaşım içinde olmuştur. Nasıl ki, yeni ortaya çıkan bilimler çeşitli doğaüstü inanç ve pratiklerden derin bir biçimde etkilenmişse, coğrafya da toplum içinde öteden beri saklı kalmış bu mucizevi güç ve pratiklerin etkisinde kalmıştır. Örneğin modern astronominin gelişiminin erken dönemlerinde bu durum açıkça görülür. Yıldızlara olan büyük ilginin nedeni esasında astrolojik kaygılardan kaynaklanıyordu, hatta ilk Kopernikçiler arasında bu ilginin varlığının açıkça olduğunu gösteren kanıtlar mevcuttur. Örneğin Kepler her gün kendi horoskopu ile incelemeler yapmıştır ve bu konuda tek de değildir. Bunların yanında, çeşitli bitkilerin gizemli ve esrarengiz tedavi edici güçlere sahip olduğu inancı önemli farmakolojik (ilaç yapımı) ve kimyasal buluşlar gelişmesine yol açmıştır. Dahası, Bacon ve Newton gibi bilimsel devrimin dev bilimcilerinin bile görünüşte oldukça gizemli olan çeşitli esrarengiz pratiklere karşı büyük ilgi gösterdikleri yazılarında açığa çıkmaktadır.

Coğrafya kuşkusuz astroloji ve büyüyle diğer bilim alanlarından daha az ilintili değildir. Nitekim William Cunningham, Thomas Blundeville, John Dee, Thomas Digges ve Leonard Digges gibi coğrafya üzerine yazan erken dönem bilimcileri çalışmalarında büyü'nün çeşitli yönlerini ele almışlardır. Dee gibi bazıları için, işin anahtarı sayıların mistik önemindeydi. Dee'ye göre yeryüzü ve gökyüzünü bir arada tutan, bu iki dünyanın birlikte kavranmasını sağlayan, birindeki değişimin diğerini de doğrudan etkilediği belirli matematiksel ilişkilerin varlığıydı. Digges gibi bazıları için ise, astroloji çok önemliydi

ve ilk meteoroloji çalışmaları tümüyle astrolojik bilginin bir parçasıydı. Onlara göre de, hava durumuyla ilgili tahminler aydaki, yıldızlardaki ve gezegenlerdeki önemli gökyüzü değişimlerinin iyice bilinmesini gerektiriyordu. Öte yandan özellikle Jean Bodin ve William Cunningham gibi bilimciler içinse, dünya halklarının ve kültürlerinin çeşitliliğin onların yaşadıkları belirli bölgeleri yöneten burçlarla sıkı sıkıya bağlantılıydı.

Hiç şüphe yok ki coğrafya tarihi içerisinde bu bölüm modern gözlere tümüyle tuhaf görünecektir. Ancak coğrafya tarihçilerinin oldukça sık yaptıkları gibi bu durumu görmezden gelmek ya da örtbas etmek yanlıştır. Çünkü disiplinin evriminde belli ki rasyonel olmayan bu söylemin esasta nasıl bir rol oynadığını bize gösterir. Dahası, coğrafyada mistik ya da büyülü olana ilgi 21. yüzyılın başlarına kadar kendini göstererek varlığını korumuştur. Nitekim modern koruma hareketinin tarihini inceleyen son çalışmalarda çeşitli mistik öğeler açıkça görülmektedir. Gerçekten de 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında mesela Francis Younghusband ve Vaughan Cornish gibi figürler tarafından benimsenen ve doğayı ruhsallaştıran, ona manevi anlam veren, hatta kutsallaştıran düşünce hareketi bugün de hala devam etmektedir.

4. KÂĞITTAN DÜNYA: COĞRAFYA HARİTADIR

Avrupalı denizcilerin keşifleri sonucu ortaya çıkan bilgi patlaması yeni kartografik başarılar getirdi. Elbette kartografya bilimi 16. yüzyılda doğmamıştı. Akdeniz çevresini gösteren Portolan deniz haritaları çok uzun zamandır bulunuyordu ve tabii ki çok çeşitli biçimlere sahip Mappaemundi adı verilen ortaçağa ait sembolik dünya haritaları da zaten mevcuttu. Ancak şimdi bütün yeni dünyalar kâğıt bir sayfaya indirgenmişti ve bu da yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Gerard Merkator ünlü harita projeksiyonu ile yuvarlak bir küreyi düz bir yüzeye aktarmakla ilgili bazı matematiksel problemleri çözmüştür. Bundan kısa bir süre sonra da De Jode, Jodocus Hondius ve Petrus Plancius gibi Hollandalı ve Belçikalı kartograflar, deniz aşırı keşiflerdeki ilerlemeyi çok iyi bir şekilde gösteren haritalar yapmışlardır. Bu başarılar sayesinde haritalamada kolaylık sağlayacak ölçme aletleri ve becerileri gelişmiştir ki, ilk kartografların çoğu aynı zamanda harita çiziminde kullanılan araç ve gereçlerinin yapımını bizzat üstlenmiş ustalık becerisine sahip kişilerdir.

Harita yapımı, şüphesiz, bilimsel olduğu kadar sanatsal bir pratiktir. Çoğunlukla haritalar özenle dekore edilerek ve ustalıklı yapılarak kendi çaplarında birer sanat eseri olurlar. Nitekim tüm bu kartografik resmetme dürtüsü 17. yüzyıl Hollanda sanatında başka hiçbir yerde görülmeyen biçimde bütün çarpıcılığıyla mükemmel şekilde görülür. Bu durum, coğrafya ve hümanistik çabalar arasındaki ilişkinin oldukça erken dönemde başladığını ortaya koymaktadır.

Coğrafyanın kartografya ile olan bağlantısı daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. 19. yüzyıl İngiltere'sinde Ordnance Survey adı verilen İngiltere Haritacılık Kurumu'nun yaptığı çalışmalar ve kaydettiği ilerlemeler İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu tarafından düzenli olarak raporlanmıştır. Coğrafyacılar genellikle kendilerine gerekli olan temel jeoloji, toprak, salgın hastalık, nüfus ve benzeri konulara ait tematik haritalar yapmışlardır. Günümüz coğrafyacıları ise, eskiden kalan bu geleneği uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemlerine dönüştürerek halen sürdürmektedirler. Gerçekten de haritalama güdüsü coğrafyada her zaman o kadar güçlü olmuştur ki, ünlü coğrafyacı Carl Sauer "eğer bir coğrafyacı daima onlarla çevrili olmak ihtiyacı duyacak derecede haritaların çekiciliğine kapılmamışsa, bu durumda onun yanlış meslek seçtiğine dair belirtiler vardır" diyerek bu inancını oldukça iddialı şekilde ortaya koymuştur.

5. MEKANİK EVREN: BİR KOZMOLOJİK VE TEOLOJİK GELENEK OLARAK COĞRAFYA

17. yüzyılda mekanik felsefenin bilime egemen olmaya başlamasıyla, mekanik dünya görüşünün doğaç yönelimleri karşısında dinsel söylemin bütünlüğünü kaybetmemek için çok sayıda çaba verilmiştir. Newton ve Boyle gibi bilim adamları tarafından savunulan en yaygın stratejiden biri, dünyanın aslında Strausbourg'dakiyle karşılaştırılacak denli büyük bir saat gibi olduğuydu ve bu saat makinesi gibi işleyen Dünyayı incelerken bilim adamlarının adeta Tanrı'nın gerçek aklını sorguladıkları gibi fikirler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu simgesel formal mantığa dayalı hareket coğrafi geleneğin evriminde anahtar bir rol oynamıştır. Nitekim Aydınlanma dönemi boyunca birçok yazar doğal teoloji olarak adlandırılan bir doğa tarihi sitili geliştirmişlerdir. Bu doğa kaynaklı tanrıbilim yaklaşımına göre, dünya ilahi olarak tasarlanmış, tanrının lütfuyla kontrol edilen ve tanrının ilahi vahiylerinin bir fonksiyonu olarak işleyen bir yer olmakla birlikte, Tanrı'nın varlığı ve bilgisinin dünyanın düzenine ve işleyişine bakarak doğa bilimsel verilerle belirlenebileceği görüşü de gelişmiştir. Nitekim Thomas Burnet, John Roy, John Woodward, William Derham'ın yazılarında ve daha sonra da William Poley'in çalışmalarında görüldüğü gibi, dünya coğrafyası fiziksel ve organik şekilleriyle birlikte kendisinin ötesinde Tanrının doğasına işaret eder biçimde görülüyordu.

Doğal teolojinin uygulayıcıları arasında ayrıntı ve stratejide farklılıklar bulunmakla birlikte, söz konusu doğal teolojiyi benimseyenlerin organizmalarla çevre arasındaki karşılıklı ilişki ve karşılıklı bağımlılıkları vurgulayan bir tür ekolojik çerçeve veya doğayı bir bütüncül sistem olarak değerlendirme konusunda ortak görüşe vardıkları muhakkaktır. Tam bu noktada bilim ve din arasındaki savaş imgesi tarihsel bir kurguya dönüşür. Aslında Almanya'da *Systema Geographicum*

adlı kitabın yazarı olan Batholomous Keckermann ile İngiltere'de *Geography Delineated Forth* adlı kitabın yazarı olan Nathanael Carpenter gibi coğrafyacılar dinde ortaya çıkan Reform hareketleri sonucu bilimde dini otoritenin reddi ve bilimin skolâstik sansürden özgürleştirilmesini savunanların başında gelirler.

Bu entellektüel yaklaşım gelecek yüzyıllarda da coğrafi düşüncüyü etkilemeye devam etmiştir. Nitekim 19. yüzyılda Karl Ritter'de aynı bakış açısını benimsemiş ve söz konusu bu Ritteryan yaklaşım Amerika'daki takipçisi olan Arrol'd Guyot tarafından geniş kesimlere yayılmıştır. Bunların yanısıra, teolojik-ilahi düşüncenin coğrafyadaki izine Amerika'da Daniel Coit Gilman ve Matthew Fontaine Maury'nin çalışmalarında, İngiltere'de ise, David Thomas Ansted ve Mary Somerville'nin çalışmalarında rastlamak mümkündür. Gerçekten de H. R. Mill 1901'deki bir yazısında bu durumu son derece haklı olarak şöyle ifade eder: "Teolojik/ilahi akıl yürütmenin biçimleri, coğrafya teorisi üzerine yazan hemen hemen bütün yazarlarda açık ve örtük şekilde mevcuttur". Hatta çok yakın zamanlarda bile birebir aynı teolojik bakış açısının Hollandalı coğrafyacı De Jong'un yazılarında ortaya konulduğu görülmektedir. Sonuç olarak coğrafya halen teolojinin hizmetçisi olarak çalışmayı sürdürmektedir.

6. AKTİF HİZMETTE: EMPERYAL VE IRKÇI BİLİMLERİN KRALİÇESİ OLARAK COĞRAFYA

Coğrafya yukarıda görüldüğü gibi yalnızca teolojik amaçlara hizmet etmedi, aynı zamanda diğer birçok alanın çıkarları doğrultusunda da çalıştı. Gerçekten de bütün 19. yüzyıl boyunca coğrafya militarizme, emperyalizme, ırkçılığa ve kuşkusuz daha birçok "izm"e yaverlik hizmeti vermiştir. Öteden beri bilindiği gibi haritalar, hem savaş tacirlerinin hem de topçuların envanterinde bulunan hayati araçlardan biri olmuşlardır. Bu yüzden kurumsal coğrafyanın ilk olarak askeri okullarda ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Hakikaten İngiltere'nin Haritacılık Kurumu olan Ordnance Survey'in tarihi Jacobean çağı olarak adlandırılan devrede askeri ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkan 1600'lerin başına kadar geri giderken, 20. yüzyıl coğrafyacılarından Isaiah Bowman gibi bazıları da II. Dünya savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden inşası için Amerika'nın hazırladığı programlarda kendi rollerini oynamışlardır.

Aynı sebeple İngilizlerin denizasırlı ülkelere açılması coğrafyanın işlevsel yönünün gerçekleşmesi için yeni sahalar açmıştır. 1830'lu yılların başlarında İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun açılış töreninde bir deniz devleti olan İngiltere'nin sömürgecilik başarısında coğrafyanın hayati öneme sahip olduğu, bu nedenle de İngiltere'nin böyle bir Coğrafya Kurumu'na ihtiyacı olduğu savunulmuştur. Böylelikle İngiltere'de coğrafyada var olan ve halen olmaya devam eden en önemli tartışmalardan biri -Alman ve Amerikan coğrafyasından bahsetmeye bile gerek yok- aklimatizasyon yani iklim uyum sağlama konusu üzerine olmuştur. Sömürgecilik döneminde beyazların tropikal ve subtropikal dünyadaki iklim ve ortama alışma ve uyum sağlama sorunu Batı dünyasında özellikle de İngilizler için uluslararası önemde bir mesele ve baskı unsuruydu. Burada coğrafya önemli bir işleve sahip olmasından dolayı coğrafyacılar iklim faktörünün önemini açıklamak için tıp uzmanlarıyla çok yakın işbirliği içinde çalışmışlardır. Hakikaten coğrafyacılar böyle yaparak Montesquieu tarafından yeniden canlandırılan kültürel olanın doğal olanla açıklanabileceğini ileri süren eski bir antik geleneği de canlı tutmayı sağlamışlardır.

Bunların dışında coğrafya teorisinde çıkar ve manipülasyona elverişli belirli yönler ve görüşler vardı. Bunların başında insan toplumlarını ve kültürlerini başta iklim olarak doğal fiziki şartların belirlediğini öne süren bir yaklaşım olan çevresel determinizm gelmekte olup, bu yaklaşım bir dizi amaç için kullanılmıştır. Bazı coğrafyacılar, çevresel determinizmi ırkçı bir ideoloji için gerekçe olarak kullanmıştır. Gerçekten de ırkçılık sorunu, 20. yüzyılın başında ve daha sonrasında coğrafya kitaplarında oldukça olağan bir durumdu. Diğer bazı coğrafyacılar ise, çevresel determinizmi stratejik potansiyele sahip bir yaklaşım olarak gördü. Örneğin, Halford Mackinder eski dünyadaki bölgesel alanların belli bir parçasının kontrol edilmesi suretiyle devletlerin siyasal gücü elinde tutabileceği ve dünyaya hakim olabileceği dünya politik güç teorisinde çevresel determinizmden yararlanmıştı. Almanya'da Friederic Ratzel *Lebensraum* kavramına dayanarak organik devlet teorisini inşa etmiş ve bir halkın (*Volk*) kaderi ve karakterinin belli bir mekanla (*Raum*) sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu ileri sürerek çevresel determinist düşünceden esinlenmiştir. Amerika'da Ratzelyen görüş Ellen Semple tarafından yayılmıştır. Semple Amerikan tarihini determinist bir yaklaşımla açıklarken çevreci determinist görüşün argümanlarını kullanmıştır. Buna karşın Ellsworth Huntington uygarlığın en büyük belirleyicisi olarak iklimi göstermiştir. Bütün bu çevresel determinist yaklaşımlarda, Griffith Taylor'un dur-kalk (stop-and-go) determinizminde olduğu gibi, coğrafi teori ve toplumsal görünüm arasındaki yapıcı bağlar açıkça gösterilmiştir. Tabii ki, bu, coğrafi determinizmin yalnızca toplumsal ideolojinin belirginleştiği bir ilke olduğu anlamına gelmez. Ancak bu coğrafi düşüncenin saf bilişsel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir tarihi de olduğunu kabul etmek anlamına gelir.

7. BÖLGESELÇİLİK RİTÜELİ: COĞRAFYA BÖLGEDİR!

Çevresel determinizm farklı biçimleriyle profesyonel coğrafyacılar arasında kontrol edilemeyen bir yangın gibi yayılırken, bazı coğrafyacılar doğanın belirleyici olduğunu savunmak yerine insanın kültür kapasitesinin doğal ortamı değiştirebilecek

yeterlilikte olduğunda ısrar etmiştir. Bu yaklaşımı savunan coğrafyacıların başında İngiliz H.J. Fleure ve A. J. Herbertson gelmektedir. Fleure çevreyi değiştirmede insan aktörünün önemini vurgulayarak, doğal bölgelerle uğraşmaktan ziyade coğrafyanın tarih boyunca birbiriyle temas eden farklı kültürlerin oluşturdukları geçiş kuşaklarının önemine yönelmesi gerektiğini belirtmiştir. Dahası, A. J. Herbertson gibi, coğrafyayı stratejik bir yeri oluşturan doğal bölgeler kavramı üzerinden tanımlayan bazı kişiler bile, tüm dünya çapında insani farklılıkların coğrafi dağılımının oluşumunda çevre, kalıtım ve bilincin karşılıklı etkileşimini kabul eden bir görüş ortaya koymuşlardır. Gerçekten de gerek Fleure gerekse Herbertson'un fikirlerinin altında yaşama gücü ve arzusunun önemini vurgulayan Lamarkçı evrim anlayışı can alıcı bir öneme sahiptir.

Çevresel Determinizme karşı çıkan ikinci grubun başında Fransız beşeri coğrafyası ve onun güçlü geleneğinin temsilci olan Vidal de la Blache gelmektedir. 20. yüzyılın başında ortaya çıkarak çevresel deterministleri eleştiren bu gelenek hem öncekilerle ilişkili hem de onlardan farklı olan bir kavramsal temelden besleniyordu. Vidal ve Vidal'in yaklaşımını benimseyenlere göre, çevre belirleyici bir güç değil, ancak kültürel olanakların çerçevesini çizen sınırlayıcı bir faktördür. Possibilizm (olanaklılık) adı verilen bu yaklaşıma göre, insan doğa üzerinde aktif bir güce sahiptir ve bu nedenle coğrafya esas olan belirli fiziksel ortamlarda ayrı yaşam tarzlarını (genres de vie) barındıran eşsiz bölgeler üzerinde durmalıdır.

Çevresel Determinist yaklaşımın üçüncü eleştirisi, Amerika'daki Berkeley Kültürel Coğrafya Ekolü'nün kurucusu Carl Sauer ve taraftarlarından gelmiştir. Bu ekolün esin kaynağı evrimci biyolojiden çok antropolog Franz Boas'ın etkili görüşlerini içeren kültürel antropolojiye dayanmıştır. Boas, akademik kariyerine fiziki coğrafyacı olarak başlamış, ancak Eskimolarla ilgili yaptığı çalışmalar onu çevresel determinizmi sorgulamaya götürerek tekrardan antropolojiye dönüş yapmıştır. Boas'ın benimsediği ılımlı kültürel rölativizm görüşü, Sauer ve Berkeley'deki antropolog meslektaşları tarafından desteklenmiştir. Sauer fikirlerini, Boas'ın ortaya koyduğu temeller üzerine inşa ederek, kültürel farklılığın tarihsel delilleri olarak maddi kültür kalıntılarının önemini vurgulamıştır.

Yukarıda belirtilen yaklaşımlardaki farklılıklar ne olursa olsun, tüm bu coğrafyacıların paylaştıkları ortak husus, coğrafyanın amacının esas olarak 'bölgelerin incelemesi' olduğu idi. Bu tür bir coğrafyanın en tipik, güzel ve hatta kutsanmış örneği Richard Hartshore'un etkileyici eseri olan *The Nature of Geography (Coğrafyanın Doğası)* adlı çalışmasıdır. Özellikle coğrafyanın doğduğu yer olan Alman kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan bu dev eser, daha sonraki eleştirilere rağmen, coğrafyanın ne olması ve nasıl yapılması gerektiğini yeniden tanımlamıştır. Bu nedenle, "bölgeselcilik ritüeli" olarak tanımlanan bu yaklaşım, coğrafya için yeni bir paradigma oldu. Günümüzde halen birçok coğrafi çalışmada, ister bölgesel özellikleri yorumlayan niteliksel çalışmalarda olsun, isterse Bölge Bilimi gibi daha niceliksel araştırmaların yapıldığı çalışmalarda olsun, bölgeselleştirmenin önemli bir yeri olduğu aşikârdır.

8. ARABULUCU: DOĞA-TOPLUM ARASINDA GİDİP GELEN BİR BİLİM OLARAK COĞRAFYA

Coğrafyayı akademik hiyerarşi içinde mekanla ilgilenen ve belli bir bölgenin bilgisini betimlemeyi amaçlayan bir bilim olarak tanımlama çabalarının yanı sıra, onun işlevsel rolünü öne çıkaran ve fonksiyonel rolü üzerinde duran yaklaşımlar da olmuştur. Bu yaklaşımlara göre, coğrafya doğa ve kültürü tek bir şemsiye altında bütünleştiren eşsiz ve örnek (*par excellence*) bir sentez disiplindir.

Örneğin W. M. Davis gibi coğrafyacılar, aşınım döngüsü teorisiyle anılmasına rağmen, fiziki coğrafyanın, paydaşı olan beşeri coğrafya olmaksızın tamamlanmamış ve eksik bir doğasının olduğunu ileri sürmüşlerdir. Coğrafyanın bu arabulucu özelliği ya da iki arada gidip gelen rolünün birçok bağlamda çok değerli olduğu kabul edilmiştir. Mesela hem İngiltere'de hem de Amerika'da coğrafyanın tutarlı ve bağımsız bir akademik disiplin olarak kurulmasında bu özellik önemli bir meşrulaştırılma görevi görmüştür. Gerçekten de İngiltere'de Halfrod Mackinder ve Amerika'da da Isaiah Bowman coğrafyanın nedensel bir bilim olarak inşa edilmesinde bu özelliğin tek geçerli temel olduğunu belirtmişlerdir.

Bunların yanı sıra coğrafyanın doğayla ve insan arasında kurduğu köprü rolü sık sık kaynaklarla ilgili baskılar konusunda ortaya çıkıyordu. Amerika'da bu coğrafya geleneğinin kökenleri ilk olarak Nathaniel Southgate Shaler ve George Perkins Marsh'a, daha sonra da J. Russel Smith gibi figürlere kadar geri gidiyordu. Bu coğrafyacılar 20. yüzyılın başlarında coğrafyanın öteden beri ilgilendiği çevreye karşı duyarlılık geleneğini yeniden diriltmişlerdir. Bazıları için bu yeniden diriliş, dünyada insanoğlunun değişen rolünün tarihsel olarak yeniden değerlendirilmesinin yolunu açarken, diğer bazıları için ise, değişen insan-doğa ilişkisini modellemek için ihtiyaç duyulan çevresel sistemlerin analizi veya ekolojik enerji girişimleri gibi alanların gelişmesini sağlamıştır. Timothy O'Riordan ve Andrew Goudie gibi coğrafyacılar bu geleneği coğrafi söylemin hep en önünde tutmaya çalışsalar da, bugün sahip olduğumuz çevresel kriz çok daha derinlikli bir durumdur. Üstelik coğrafyanın şu ana kadarki kurumsal kimliği dikkate alındığında, üniversitelerdeki coğrafya bölümlerinin sıklıkla çevresel çalışmalarla ilgili fakülte ve okullarda yer aldığı görülmektedir.

9. BİR MEKÂN BİLİMİ: KANTİTATİF COĞRAFYA: ARTIK HEPİMİZ POZİTİVİSTİZ!

Coğrafyanın amacını yerlerin biricikliğini ortaya çıkarmak ve bölgesel bütünlüğü araştırmak olarak tanımlayan bölgesel geleneğe yöneltilen en önemli eleştiri, yöntembilimsel kesinliğinin olmaması yönündeydi. Nitekim sözkonusu bölgesel yaklaşımı eleştirenler, bölgesel kimlik/bütünlük fikrinin açıkça bilimsel olmadığını, coğrafyanın doğa bilimleri ile sosyal-beşeri bilimler arasındaki körfeze köprü olan bir bilim olduğu görüşünün de akademik siyasi nutuktan pek fazla ileri gitmediğini ileri sürüyorlardı. Fred Schaefer, 1953 yılında *Annals of the Association of American Geographers* dergisinde yayınlanan "Exceptionalism in Geography" (Coğrafyada İstisnacılık) adlı makalesi ile bölgesel yaklaşıma saldırarak bu eleştirel girişime öncülük etmiştir. Schafer'in eleştirisi, coğrafyanın amacının bölgesel özellikleri ya da makalesinde belirttiği gibi 'istisnaları' tasvir etmek değil, aksine evrensel yasa ve kurallarla ilgilenerek mekânsal yasaları ortaya koyan açıklayıcı bir disiplin olması olduğunu ileri sürerek coğrafyayı gerçek bir bilime dönüştürmekti. Schafer'in makalesi, herkesin kabul ettiği gibi, mantıksal pozitivizmin coğrafya disiplinine girişinin habercisiydi. Nitekim bu pozitivist yaklaşım 1962'de William Bunge'in *Theoretical Geography* (Teorik Coğrafya) ve David Harvey'in 1969'da yayınlanan *Explanation in Geography* (Coğrafyada Açıklama) adlı çalışmalarıyla disiplinde yerleşik hale geldi ve aynı zamanda coğrafya müfredatlarına girdi. Ve böylece sıklıkla ifade edildiği gibi bir mekânsal dağılım bilimi veya lokasyon analizi bilimi olarak coğrafya düşüncesi doğdu. Hemen ardından ekonomik davranışın yer seçim tercihlerini açıklayan çeşitli lokasyon teorileri Amerika'da W. L. Garrison ve İngiltere'de de Peter Hagget gibi önemli coğrafyacılar tarafından coğrafyaya sokuldu. Özellikle de Von Thünen, Alfred Weber, Walter Christaller ve August Lösch tarafından daha önceki dönemlerde öne sürülen ekonomik lokasyon teorileri çok geçmeden disiplinde hakim olmaya ve herkes tarafından kabul edilmeye başlandı. Coğrafyanın bir mekan bilimi olarak tanımlanmasının yanı sıra, bu (pozitivist) yaklaşımın yaptığı en önemli katkılardan biri de, bilimsel bir coğrafi araştırmanın nasıl yapılacağı hakkındaki temel teknik bilgi ve araçları disipline getirerek bilimsel yöntem ve istatistiksel teknikleri coğrafyaya kazandırmasıydı.

Kuşkusuz coğrafya o zamana kadar niceliksel yöntemden tamamen uzak değildi. Coğrafyanın matematiksel kökleri en azından 17. yüzyıldaki bilimsel devrim dönemine kadar hatta daha da geri götürülebildi. Ancak bu durum coğrafyanın tümüyle niceliksel bir bilim olduğu anlamına da gelmez. Açıkçası coğrafi geleneğin pek çok alanına istatistik hiç girmemişti. Pozitivizm 1950'lerden bu yana coğrafi teori ve pratiklere iyice girmiş ve disiplinde başlıca yol gösterici olmuştur. Bununla birlikte coğrafyanın pozitivist felsefeyle görece olarak geç tanışmış olmasına dair çeşitli gerekçeler her daim ileri sürülmüştür. Örneğin Pozitivizmden Marksizme dönen Harvey, coğrafyacıların en azından Amerika'da geç McCarthy döneminde sosyal bilimlerin üstüne düşen politik şüpheden kaçınmak için disiplini stratejik bir girişimle sayı-hesabının esas olduğu daha güvenilir bir alan olan pozitivizme yönelttiği kanısındadır. Pozitivist yaklaşım bir mekan bilimi yaratmak için en azından zorlayıcı olmuş ve coğrafyacıların kendileri için ihtiyaç duyduğu profesyonel mesleki uzmanlığı kazanmaları için gereken bir dizi beceri ve yeteneği sağlamıştır.

10. İSTATİSTİKLER KANAMAZ! : POZİTİVİZM DIŞARI!: HOŞGELDİN MARKSİST VE HÜMANİST COĞRAFYA

Coğrafyadaki kantitatifleşmenin nedenleri ne olursa olsun, 1970'lerden sonra farklı bakış açılarından pozitivizme ardına gelen saldırılar olmuştur. Radikal Marksist kesimden bütün kantitatif yöntem ve yaklaşımın daha başlangıçtan itibaren ideolojiyle yüklü olduğu eleştirisi gelmiştir. Radikallerin buradaki temel argümanı, böyle bir coğrafyanın, dağılımları hesaplayan bir çeşit mekânsal hesap makinesi, bir tür geometrik teknik olduğu; buna karşın adalet ve siyasal katılımı ilgili temel sorunların açıkça ve çok rahatlıkla gözardı hatta red edildiğiydi. Böylece, pek çok çağdaş radikal coğrafyacı kendilerini toplumsal sözleşmenin şiddetli savunucuları olan Elisee Reclus, Peter Kropotkin ve Karl Wittfogel gibi figürlere kadar yayılabilecek coğrafi çizgide gördü. Bu yaklaşım esas olarak, aralarında farklılıklar olsa da, ekonomik yapının belirleyici bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Buna göre, ister konut alanlarının neden ayrıştığı ve dünya ekonomik sisteminin niçin iniş-çıkışlarla karakterize olduğu araştırılsın, isterse feodalizmden kapitalist sisteme geçişteki tarihsel değişimler araştırılsın aynı motif kendini düzenli olarak hakim kılmaktadır ki, bu durum kapitalist ekonomik yapının önemini açıkça doğrulamaktaydı.

Bir başka perspektiften yani hümanist coğrafya tarafından bakanlara göre de, ekonomik verilerin niceliksel tabloları ve diğer faaliyetler insan unsurunu kantitatif değerlendirmelere tabi tutarak gözardı etmek suretiyle coğrafyayı beşeri olmaktan çıkarmışlardır. İstatistikler basitçe kan ve etten yapılmamışlardır. İnsan deneyiminin bütün alanları yani korkular, hayaller, duygular, pozitivist kantitatif coğrafyada resmin dışında bırakılmıştır. Bu yüzden hümanist coğrafyacılar görevlerinin edebiyat metinlerini sorgulayarak ve onların içindeki öznenin deneyimini destekleyerek coğrafya dünyasını tarihin sanatsal yanına açık tutmak olduğuna inanmışlardır. Yi-Fu Tuan'ın Topophilia (yer sevgisi) ve Topophobia (yer korkusu) konusundaki derinlikli düşünceleri, David Ley'in iç şehirde yer alan gettoların ruhudaki gezintisi, Leonard Guelke'nin Collingwood'un idealist tarih felsefesine dönüşü gibi örnekler son yıllarda disiplini domine eden eğilimlerden sadece birkaçıydı. Kuşkusuz burada da bunun tümüyle yeni bir kalkış noktası olmadığını hemen öne süren eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, J. K. Wright, David Lowenthal ve William Kirk gibi davranışsal coğrafyacıların daha önceleri öznel

deneyimin anahtar bir rol oynadığını zaten ortaya koymuş olmalarıydı. Bir diğer eleştiri ise, Vidal'in *Geographie Humaine* (Beşeri Coğrafya) adlı ünlü eserindeki doğa bilimi tutkusunu görmezden gelerek Vidalıyan geleneği yeniden canlandırdığını ileri sürmesiydi.

11. HER ŞEY KENDİ 'YER'İNDEDİR: YAPI-AKTÖR ÇIKMAZINI MEKÂNLA AŞMAK

Coğrafi olguların açıklanmasında toplumsal yapının ve insan aktörünün rolünün olduğunun çeşitli yönlerden vurgulanması bazı coğrafyacıları yakın zamanlarda denklemin her iki tarafında birden olunması gerektiği gibi bir çetrefilli duruma götürmüştür. Bu çetrefilden bir çıkış yolu bulmak için bazı coğrafyacılar Cambridge'li sosyolog Anthony Giddens tarafından geliştirilmiş olan "yapılaşma teorisini"ne yönelmişlerdir. Bu teori, toplumsal oluşum ve dönüşümlerin açıklanmasında her iki gücün (yapı ve aktör) etkileşimine vurgu yapmaktadır. Yapılaşma düşüncesine göre, insanoğlu kendini bizzat yaptığı seçimlerle değil yapısal şartların ona sunduğu koşullar içerisinde bulur, ancak insanlar birer aktör olarak kendi uygulamaları vasıtasıyla verili koşulların değişimini meydana getirecek bazı şeyleri yapabilirler. Yapı-aktör ilişkisinde hiç bitmeyen gel-gitler toplumsal dönüşümün motoru olabilir. Bu yaklaşıma göre, coğrafyanın resme girdiği yer, bu tarihsel değişimin genel modelinde 'yeryüzüne' olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Toplumsal yapı ve insan aktörü arasındaki karşılıklı ilişkinin tam olarak nasıl ortaya çıktığı bir yerden diğer yere farklılaştığı gibi aynı zamanda karşılaşılan mekanın özelliğine de hayati derecede bağlıdır. Dolayısıyla coğrafyacılar, yerelin çok önemli olduğunu bilmelerinden dolayı giderek artan şekilde sosyal teorinin coğrafıleştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Dünyada toplumsal ve felsefi alanda yaşanan bazı gelişmeler, coğrafi 'yer'in önemini artırarak, yerele olan ilgi ve vurguyu her düzlemde artırdı. Detayları bir tarafa bırakırsak, kültürel ve epistemolojik çoğulculuk fikrinin artık günümüzde kaçınılmaz olduğunun açıkça belirtilmesi gerekir. Bilginin parçalanması, toplumun farklılaşması ve bilimsel akılcılığın sorgulanması, özel, yerel ve spesifik olanın öneminin tekrar idrak edilmesini sağlayarak tüm bu unsurları kaynaştırmıştır. Bu toplumsal ve bilişsel çevrede yerin merkezi önemini vurgulayan bir coğrafya büyük bir potansiyele sahipmiş gibi görünmektedir. Burada coğrafyanın içsel egemenlik alanıyla dış bağlamı arasındaki ilişkinin yapıcı niteliği bir kez daha açıkça ortaya çıkmaktadır.

12. SONUÇ YERİNE: COĞRAFİ DİYALOGAR

Sonuçta söylenecek çok az şey var. Benim başından sonuna kadar ileri sürdüğüm argümanım, coğrafi geleneğin tıpkı türler gibi farklı toplumsal ve entelektüel çevrelere kendisini uyarlayarak evrildiği idi. Coğrafya en başta da belirttiğim gibi farklı insanlara, farklı zamanlarda, farklı yerlerde, farklı şeyler olarak anlaşılmuştur. Coğrafya, büyü ve teolojiden bilim ve sanata kadar, farklı amaçlara uygun gelen farklı kelime hazneleri de geliştirmiştir. Bazen bu söylemler birbiriyle çatışmış, bazense birbirini karşılıklı olarak güçlendirmiştir. Bazen bu tartışmalar çok sayıda coğrafyacıyı içine alırken, bazen de yalnızca seçilmiş bir grubun katılımına izin vermiştir. Her iki durumda da önemli olan coğrafyacıların kendilerini ait hissettikleri geleneğin geçmişi anlatırken, bu farklı söylemlerin her birini tanıdıkları ve bunların bütünlüğünü kabul ettiklerinin farkına varmalarıdır. Aksi takdirde coğrafyanın geçmişi ve geleceği onu kendi hizipçi çıkarlarına hizmet etmek için tekeline almayı hatta gasp etmeyi isteyen partizanların esiri olacaktır.

Önerilen Okumalar

Bu bölüm D. N. Livingstone'nun 1992 yılında Oxford, Blackwell tarafından basılan *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise* adlı eserinden elde edilmiştir. Coğrafyanın tarihi için ayrıca şu eserlere başvurulabilir: D.N. Livingstone ve C.W.J. Withers (eds), *Geography and Enlightenment* (Chicago: University of Chicago Press, 1999); R. Mayhew, *Enlightenment Geography: The Political Languages of British Geography, 1650-1850* (London: Macmillan, 2000) ve C.W.J. Withers, *Geography, Science and National Identity: Scotland Since 1520* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Coğrafyanın keşif ve sömürgecilikle olan ilişkisi üzerine şu iki esere bakılabilir: A. Godlewska ve N. Smith (eds), *Geography and Empire* (Oxford: Blackwell, 1994) ve F. Driver, *Geography Militant: Cultures of Exploration and Empire* (Oxford: Blackwell, 2001).

Özellikle fiziki coğrafya üzerine şu kitaplara bakılabilir: K.J. Gregory, *The Changing Nature of Physical Geography* (London: Arnold, 2000) ve K.J. Thinkler, *A Short History of Geomorphology* (London: Croom Helm, 1985)

Coğrafya ve onun yeryüzü bilimleriyle (evrimsel biyoloji, yer tektoniği ve ekolojisi içeren) ilişkisi üzerine şu kitaba başvurulabilir: P.J. Bowler, *Fontana History of the Environmental Sciences* (London: Fontana, 1992).